

Inleiding

Dr. Richard Staring (Criminologie, Erasmus Universiteit Rotterdam)

Deze nieuwsbrief verschijnt aan de vooravond van de CIROC-studiedag over georganiseerde misdaad en de derde wereld. Eén van de organisatoren Damian Zaitch schrijft over het belang van onderzoek naar de ontwrichtende werking van grensoverschrijdende criminaliteit uit westerse landen op landen in de zogenaamde derde wereld. Twee sprekers op het seminar – Tim Boekhout van Solinge en Joris van Wijk hebben tevens een bijdrage geleverd aan deze nieuwsbrief en zij beschrijven deze problematiek achtereenvolgens voor de illegale hardhoutkap in Indonesië en een specifieke groep afgewezen en geremigreerde asielzoekers – AMA's uit Angola. Daarnaast bevat deze gevarieerde nieuwsbrief meer 'klassieke' bijdragen over georganiseerde misdaad in Nederland van twee recentelijk gepromoveerde jonge onderzoekers. Melvin Soudijn analyseert Chinese mensensmokkelaars en beschrijft de samenwerkingsverbanden in termen van samenwerking en uitbuiting. Cathelijne van der Schoot beschrijft en bekritiseert de Nederlandse preventieve aanpak van georganiseerde misdaad. De hernieuwde aandacht voor de betrokkenheid van 'witte boorden' bij de Nederlandse georganiseerde misdaad krijgt aandacht in de eerste analyse bijdrage van Knecht et al. over de rol van curatoren bij faillissementsfraudes.

Seminar

Georganiseerde misdaad en de derde wereld

Dr. Damián Zaitch (Criminologie, Erasmus Universiteit Rotterdam)

Vincenzo Ruggiero stelt in zijn essay *Global markets and crime*, dat "what is meant by transnational crime is not criminal activity crossing borders, but rather criminal activity originating in developing countries that crosses the borders of developed countries" (2003: 174). Ondanks alle internationale overeenstemming over definities en pakkende theorieën in politiek correcte criminologische handboeken om het fenomeen te begrijpen, houden opsporingsinstanties die in 'ontwikkelde landen' transnationale georganiseerde misdaad bestrijden, zich primair bezig met het criminaliseren en controleren van personen en goederen die afkomstig zijn uit de 'derde wereld'. Westerse ambtenaren en onderzoekers houden in de zoektocht naar grote drugshandelaren, mensensmokkelaars, terroristen, diamanthandelaren of daders achter genocide hun vizier nog immer op het Zuiden en Oosten gericht. In antwoord hierop verschijnen er in toenemende mate onderzoekers die de aandacht vestigen op criminaliteit uit 'ontwikkelde landen' die een ontwrichtende werking heeft op de economie, politiek, cultuur en/of het milieu in ontwikkelingslanden; denk bijvoorbeeld aan de illegale wapenhandel naar 'explosieve gebieden', corruptie bij multinationals, witwasactiviteiten die samengaan met kapitaalvlucht, illegale houtkap in tropische regenwouden of afvalozing in verafgelegen gebieden. Deze studies bieden of inzicht in de verantwoordelijkheid en actieve betrokkenheid van machtige actoren uit westerse, 'ontwikkelde landen' of zij laten duidelijk zien dat 'vreemdelingen' de primaire slachtoffers zijn (bijvoorbeeld waar het gaat om seksuele slavernij, genocide of bij het verrichten van gedwongen arbeid).

Met dit seminar over 'georganiseerde misdaad en de derde wereld' wil CIROC een bijdrage leveren aan het debat over de invloed van ernstige grensoverschrijdende misdaad op perifere, afhankelijke en arme landen. Kunnen we specifieke rationa-

Inhoudsopgave

- ◆ Inleiding
- ◆ Seminar
  - Georganiseerde misdaad en de derde wereld
- ◆ Analyse
  - Faillissementsfraude en de rol van de curator
  - Chinese mensensmokkel - over samenwerking en uitbuiting
  - Preventie georganiseerde criminaliteit niet vanzelfsprekend
- ◆ Discussie
  - Vermiste AMA's
- ◆ Onderzoek in het buitenland
  - De handel in tropisch hardhout
- ◆ Signaleringen
- ◆ CIROC-studiedagen

liteiten ontdekken, hetzij in het veld van cultuur, recht of politieke economie die de aard en omvang van het dergelijke vormen van ernstige misdaden kunnen verklaren? De bijdragen van Joris van Wijk (Vrij Universiteit) over *irreguliere migratie uit Angola*, Tim Boekhout van Solinge (Utrecht Universiteit) over *illegale hardhoutsmokkel uit Indonesië* en van Emanuel Marx (Tel Aviv University) over *hasj-smokkel in Sinai* handelen allen over de invloed van restrictief beleid in combinatie met een specifieke vraag naar producten en diensten op specifieke Aziatische en Afrikaanse gebieden.

Soms zijn dergelijke illegale en criminele praktijken sterk verbonden met processen van burgeroorlog, gewapend verzet, staatsterrorisme of etnische zuivering. Maar wat is feitelijk de aard van dergelijke relaties? Terwijl John Hagan (Northwestern University) verslag zal doen over de genocide in Darfur, Soedan, zullen Harm Ede Botje (Vrij Nederland) en Dina Siegel (Vrij Universiteit) de sociale en politiek dimensie van de handel in diamanten in respectievelijk Sri Lanka and West Afrika analyseren.

Literatuur:

Ruggiero, V. (2003) *Global Markets and Crime*, in: M. Beare (ed.) *Critical reflections on transnational organized crime, money laundering and corruption*. Toronto: University of Toronto Press (pp. 171-182)

Analyse

Faillissementsfraude en de rol van de curator

Dr. R. Knecht, dr. J.R. Popma, mr. I. Zaal (Hugo Sinzheimer Instituut, Universiteit van Amsterdam)

Eind januari presenteerde minister Donner van Justitie een onderzoek naar faillissementsfraude en misbruik van faillissement. Het onderzoek was uitgevoerd door het Hugo Sinzheimer Instituut van de Universiteit van Amsterdam in opdracht van het WODC (Knecht e.a. 2005). Aanleiding voor het onderzoek waren berichten in de media over een toenemend aantal gevallen van dubieuze faillissementen alsmede een Kamerdebat, begin 2004, over de 'publieke moraal'. Tijdens dat debat bleek dat het ontbrak aan recent empirisch materiaal over de problematiek.

Het onderzoek van het Hugo Sinzheimer Instituut is in belangrijke mate gebaseerd op een analyse van 868 dossiers van faillissementen die in 2004 zijn beëindigd. Hierbij is alleen gekeken naar faillissementen van rechtspersonen. In ruim 100

gevallen waarin de dossiers onvoldoende houvast boden of onduidelijkheden overlieten, is de betrokken curatoren per brief om aanvullende informatie gevraagd. Daarnaast is een flink aantal gevallen van vermoedelijke fraude naast gegevens uit het systeem Vennot van de Dienst Justis van het ministerie van Justitie gelegd. Voorts zijn meer dan 30 deskundigen uit het veld geïnterviewd, waaronder elf curatoren.

Omvang van de problematiek

Uit de analyse van de 868 dossiers blijkt dat in één op de vier faillissementen (24,4%) sprake is van handelingen die de kwade geur van fraude met zich dragen. Uit het aanvullende brievenonderzoek onder de betrokken curatoren en de informatie uit het systeem Vennot bleek dat het percentage van 24,4% zeker geen overschatting is.

Overigens betreft dit percentage niet alleen evidente faillissementsfraude, in de zin dat bewust is aangestuurd op het faillissement met de *vooropgezette* bedoeling om crediteuren te benadelen (bijvoorbeeld door het gebruik van lege BV's of andere frauduleuze constructies). In de helft van de gevallen betrof het faillissementen die niet als zodanig frauduleus waren, maar waarbij in het zicht van het faillissement nog snel de boedel werd leeggehaald of bijvoorbeeld betalingen aan verwante bedrijven plaatsvonden (in technische termen paulianus handelen). Netto is één op de negen faillissementen veroorzaakt door kwade opzet, dat wil zeggen fraude in strikte zin.

Indien het percentage uit het dossieronderzoek wordt vertaald naar alle faillissementen van rechtspersonen in Nederland, dan mag worden aangenomen dat sprake is van ruim 350 faillissementen waarin de onderneming is opgezet of gebruikt voor moedwillige benadeling van crediteuren (veelal belastingdienst en UWV).

De financiële schade als gevolg van faillissementsfraude is naar schatting zo'n 220 miljoen Euro. Dat betreft dan nog alleen de schade als gevolg van fraude in strikte zin (opgezet of gebruikt voor moedwillige benadeling). De 400 gevallen waarin sprake is van onttrekkingen aan de boedel zijn hier niet in meegenomen, omdat niet viel vast te stellen welk deel van de restschuld is te wijten aan onregelmatigheden. Het bedrag van 220 miljoen Euro is dus een voorzichtige raming.

Indicatoren voor fraude

Bij de analyse van de dossiers is geprobeerd vast te stellen wat als indicatie voor mogelijke fraude zou kunnen gelden. Eén van de belangrijkste indicaties is het ontbreken van een deugdelijke administratie. Hoewel administratieve tekortkomingen op zichzelf niet een bewijs van fraude zijn (er kan immers ook simpelweg sprake zijn van slordigheid), blijkt uit het onderzoek dat in 80% van de gevallen waarin de onderneming was opgezet of gebruikt voor benadeling de onderneming ook niet beschikte over een deugdelijke administratie. Omgekeerd is in ruwweg de helft van de gevallen waarin sprake was van een ondeugdelijke administratie tevens fraude geconstateerd - duidelijk meer dus dan het totale percentage van 24,4%.

Ook gevallen waarin sprake is van een voortzetting van de onderneming onder een andere naam dienen met argwaan te worden gezien - zeker wanneer de onderneming wordt voortgezet door dezelfde bestuurder. In tweederde van de gevallen waarin de onderneming een voortzetting was van bedrijfsactiviteiten door dezelfde bestuurder bleek sprake van fraude. Het gebruik van buitenlandse rechtspersonen is evenzeer reden voor bijzondere aandacht. Bedrijven die zijn opgezet of gebruikt voor benadeling nemen relatief vaak de gedaante aan van een buitenlandse rechtspersoon (36% tegen 10% van de gewone BV's). In beide gevallen moet worden aangetekend dat dit oordeel gebaseerd is op een beperkt aantal dossiers. Het verdient aanbeveling om de problematiek van de buitenlandse rechtspersoon nader te onderzoeken op basis van een volledige populatie in plaats van een steekproef.

Acties van curatoren

De centrale speler bij faillissementen is de curator. Deze wikkelt het faillissement af en zou in die rol eventuele onregelmatigheden rond het faillissement op het spoor kunnen komen. Wanneer de curator vermoedt dat de bestuurders van de gefailleerde rechtspersoon strafbaar zijn op grond van één van de hierboven besproken delicten, kan hij aangifte doen bij de politie. Ook kan de curator proberen activa terug te brengen in de boedel door inzet van civiele actie (zogenoemde *actio pauliana* en/of bestuurdersaansprakelijkheid).

In de praktijk blijkt de curator slechts zelden gebruik te maken van deze middelen.

Slechts in 10% van de gevallen van faillissementsfraude doet de curator aangifte bij de politie. Eén van de redenen voor de lage aangiftebereidheid is dat curatoren slechte ervaringen hebben met het doen van aangifte: het gevoelen bestaat dat de politie zelden of nooit actie onderneemt. Daarnaast mondt een aangifte maar zelden uit in een veroordeling. Blijkens het onderzoek eindigt slechts één op de veertig gevallen van faillissementsfraude in een strafrechtelijke veroordeling.

Belangrijker is echter dat veel curatoren vinden dat de civiele middelen effectiever zijn. Doordat langs civiele weg geld teruggehaald kan worden bij de bestuurder, wordt een eventuele fraudeur harder getroffen waar het hem echt raakt (in zijn portemonnee) én het levert meer op voor de boedel. Toch is ook het gebruik van civiele middelen eerder uitzondering dan regel. Weliswaar wordt het gebruik van die middelen in 70% van de gevallen overwogen, maar uiteindelijk slechts in één op de vijf gevallen daadwerkelijk geëffectueerd. De belangrijkste reden om géén actie te ondernemen, is dat de bestuurder toch geen verhaal biedt of zelfs met de noorderzon is vertrokken. Daarnaast weegt de tijdsinvestering vaak niet op tegen de mogelijke opbrengst. De curator moet uit de boedel worden betaald, en als zijn actie minder oplevert dan de kosten is niemand daarbij gebaat.

Als oplossing voor de weinig slagvaardige opstelling van de curator wordt in het rapport gesuggereerd dat de curator een wettelijke plicht tot het doen van aangifte zou kunnen worden opgelegd, naar analogie van de verplichtingen die de Wet Melding Ongebruikelijke Transacties oplegt aan bijvoorbeeld notarissen en accountants. In de literatuur woedt hierover momenteel een discussie, waarbij de meningen niet overdeeld zijn. Dit bleek ook uit de interviews tijdens het onderzoek. Een andere mogelijkheid zou zijn dat de curator zelf een rol speelt bij de opsporing, met financiële middelen van de overheid. Momenteel kan de curator al wel beroep doen op een garantstelling door de overheid, maar die is volgens veel geïnterviewde curatoren ontoereikend. De garantstellingsregeling wordt momenteel afzonderlijk geëvalueerd.

Beleidsreactie minister

In zijn aanbiedingsbrief bij het onderzoek schetst de minister van Justitie een aantal mogelijke reacties op het fenomeen faillissementsfraude. Eén daarvan is dat er meer zaken zullen worden opgepakt door de FIOD-ECD. De constatering dat het Openbaar Ministerie gebrek aan capaciteit heeft, leidt in de aanbiedingsbrief echter niet tot toezeggingen ter zake. Wel wordt overwogen een bestuursverbod in te voeren voor bestuurders van rechtspersonen. Primair zou dit als strafrechtelijke sanctie moeten kunnen worden opgelegd, maar de minister kijkt ook naar de mogelijkheden voor een bestuursrechtelijke of civielrechtelijke variant van het bestuursverbod.

Literatuur:

R. Knegt, A.M. Beukelman, J.R. Popma, P. van Willigenburg & I. Zaal (2005). *Fraude en misbruik bij faillissement: een onderzoek naar hun aard en omvang en naar de mogelijkheden van bestrijding*. Amsterdam: Hugo Sinzheimer Instituut (€ 14,95 incl. verzendkosten, tel. 020 5253560).

Chinese mensensmokkel - over samenwerking en uitbuiting

Dr. Melvin Soudijn (Dienst Nationale Recherche Informatie)

Op 8 maart verscheen de handelseditie van mijn promotieonderzoek getiteld *Chinese Human Smuggling in Transit*. In dit onderzoek is over de periode 1996-2003 geprobeerd om alle rechtbankzaken in Nederland die betrekking hebben op het smokkelen van Chinezen te analyseren. De onderzoeksvraag die hierbij centraal stond was: wie zijn de smokkelaars van Chinezen in Nederland en hoe werken zij samen? Bij het beantwoorden van deze vraag is ook aandacht besteed aan het thema uitbuiting. Exploiteren smokkelaars hun cliënten en zo ja, op welke wijze? Hieronder zal kort op het uitbuitingsvraagstuk worden ingegaan.

Wie dossieronderzoek wil doen, kan niet om OM-data heen. Dit is een bestand van het Landelijk Parket waarin alle Nederlandse strafzaken zijn opgeslagen naar onder meer parketnummer, geboorteaar, geboorteland, delictsvorm, strafmaat en afdoening in eerste aanleg. De inhoudelijke gegevens van de zaak zelf staan hier niet in opgeslagen. Deze moeten bij het desbetreffende parket worden ingezien. In

totaal werden 88 rechtbankzaken gevonden waarbij sprake was van Chinese mensensmokkel. Daar waren 172 verdachten bij betrokken. Om te onderzoeken of de gesmokkelden door hun smokkelaars werden uitgebuit, is eerst naar de ten laste leggingen gekeken. Vervolgens zijn de zaaksdossiers inhoudelijk bestudeerd.

Een opvallende constatering bij de kwantitatieve analyse van de gegevens is dat mensenhandel slechts één keer in de ten laste leggingen werd genoemd. Aangezien deze zaak ook nog in een sepot eindigde, is op basis van OM-data geen link tussen Chinese mensensmokkel en gedwongen prostitutie te ontdekken.

Uitbuiting hoeft echter niet per definitie in de prostitutie plaats te vinden. De gesmokkelden kunnen ook op andere sociaal-economische wijze worden uitgebuit. Te denken valt aan gedwongen tewerkstelling in de horeca om maandelijks aflossingen voor de smokkelsom te verkrijgen. De 88 dossiers zijn daarom aan een kwalitatieve analyse onderworpen. Dit leidde wederom tot een opvallende constatering: ook uit de dossiers zelf valt *niet* af te leiden dat smokkelaars hun cliëntenle uitbuiten.

Een verklaring is misschien te vinden in de betalingswijze van de smokkelreis. Voor het verkrijgen van de smokkelsom wordt doorgaans een methode gebruikt die in deze studie als 'voorfinanciering' is betiteld. Bij deze methode heeft de te smokkelende persoon voor aanvang van de reis al op een of andere manier de totale reissom geregeld. Dit is niet zo vreemd als op het eerste gezicht misschien lijkt. Vanuit de migratieliteratuur wordt er op gewezen dat het doorgaans niet de allerarmsten zijn die vertrekken (Liang & Ye 2001; Entzinger & Carter 1989). Het merendeel van de gesmokkelde Chinezen komt dan ook uit Fujian en Zhejiang, de twee economisch meest ontwikkelde provincies van China. Belangrijk is ook dat migratie niet de beslissing is van slechts één individu, maar dat meerdere personen (familie, vrienden) hier belang bij hebben (Portes & Fernández Kelly 1989).

Uit de dossiers blijkt dat de migrant op het moment van aankomst in het land van bestemming, zijn familie of vrienden op de hoogte stelt van zijn behouden aankomst, waarna deze de smokkelaar uitbetalen. Deze methode heeft voor alle partijen voordelen. De gesmokkelde is er zeker van dat hij niet wordt opgelicht. Familie en vrienden zien het als een goede investering aangezien zij (met rente) zullen worden terugbetaald door de migrant. De smokkelaar is ook zeker van zijn opbrengsten. In het bijzonder grootschalige smokkelaars hebben hierbij baat. Voor hen is het te arbeidsintensief om jaar na jaar maandelijks het loon van gesmokkelde illegalen af te moeten romen. Bovendien vergroten zulke praktijken het risico op ontdekking (zie ook Chin 1997). Dit verklaart waarschijnlijk waarom in de Nederlandse dossiers niets wordt aangetroffen over smokkelaars die de gesmokkelden via gedwongen prostitutie of op andere manieren uitbuiten om de reissom te verkrijgen. De smokkelaar heeft immers zijn geld al uitbetaald gekregen.

Deze constatering betekent echter niet dat de gesmokkelden nooit worden uitgebuit. De schuld van de gesmokkelde blijft namelijk wel staan bij hen die deze smokkelsom hebben voorgeschoten (familie of bekenden). En het gaat nog steeds om hoge bedragen. De migrant zal deze schuld doorgaans alleen kunnen aflossen door lange werkdagen in de illegale sector te maken. Zodoende worden migranten wel in uitbuitingsituaties aangetroffen, maar hoeft hier geen directe link met hun smokkelaars te zijn. Overigens moet ook rekening gehouden worden met het type strafzaken. De parketdossiers hebben namelijk betrekking op het meer georganiseerde deel van de smokkel. Kleinschalige vormen van smokkel komen meestal niet voor de rechter. Kleinschalige zaken hebben namelijk een geringere kans op vervolging omdat zij door hun incidentele karakter niet alleen lastig om te ontdekken zijn, maar ook moeilijker strafrechtelijk te bewijzen. Maar het is aannemelijk dat uitbuiting die direct aan de smokkel is gerelateerd, juist zal worden aangetroffen bij een individueel opererende smokkelaar. Deze zal doorgaans zijn eigen familie of bekenden proberen te smokkelen. Hierbij is het onderlinge vertrouwen groot. Voorfinanciering hoeft dan ook niet gebruikt te worden. Gesmokkelde familieleden zullen vervolgens hun dankbaarheid tonen door voor minder dan het minimum loon in bijvoorbeeld het restaurant van de smokkelaar te gaan werken. Er kan dan beargumenteerd worden dat er sprake is van "misbruik van uit feitelijke omstandigheden voortvloeiend overwicht" of "misbruik van een kwetsbare positie". Oftewel, situaties waarbij illegalen door hun familie als goedkope arbeid worden ingezet kunnen sinds 2005 onder het nieuwe mensenhandel artikel 273a komen te vallen. Er moet dan wel aangetoond worden dat er daadwerkelijk sprake is van uitbuiting. Op dit moment is het echter nog niet duidelijk waar precies de grens ligt om de arbeidsomstandigheden waarin illegalen verkeren als uitbuiting te

kunnen aanmerken. Per slot van rekening is het aantrekkelijke van illegale arbeiders nu juist dat deze minder dan het minimumloon kosten en bereid zijn hard te werken.

Literatuur:

- Chin, K.-L. (1997). Safe house or hell house? Experiences of newly arrived undocumented Chinese. In: P.J. Smith (ed.). *Human smuggling: Chinese migrant trafficking and the challenge to America's immigration tradition* (Vol. 19, pp. 169-195). Washington: Center for Strategic and International Studies.
- Entzinger, H., J. Carter (1989). New Immigration and the Role of the State. *International review of comparative Public Policy*, 1: 1-13.
- Liang, Z., W.Z. Ye (2001). From Fujian to New York: Understanding the new Chinese immigration. In: D. Kyle & R. Koslowski (eds.). *Global human smuggling: Comparative perspectives* (pp. 187-215). Baltimore: John Hopkins University Press.
- Portes, A., M.P. Fernández Kelly (1989). Images of movement in a changing world: a review of current theories of international migration. *International review of comparative Public Policy*, 1: 15-33.
- Soudijn, M.R.J. (2006). *Chinese Human Smuggling in Transit*. The Hague: Bju Legal Publishers.

Preventie georganiseerde criminaliteit niet vanzelfsprekend

Dr. Cathelijne van der Schoot (Regionale Informatie Organisatie, Politie Rotterdam-Rijnmond)

De logistiek van de handel in criminele goederen en diensten verschilt niet wezenlijk van de handelsactiviteiten voor legale goederen. Dezelfde vervoerders en containerschepen worden ingezet, dezelfde transportdocumenten worden ingevuld en gelijksoortige loodsers voor opslag worden gehuurd. Daarnaast zie je dat criminele groeperingen bedrijven opzetten en dat ze financiële adviseurs, accountants, advocaten en notarissen benaderen om hun zakelijke en financiële belangen te behartigen. Dit betekent dat overheidsdiensten, bedrijven en zelfs individuele ondernemers tal van gelegenheden bieden waarvan criminele groeperingen - soms ongewild en onbewust - gebruik kunnen maken. Met preventieve maatregelen, zoals de antiwitwasmaatregelen (Wet MOT, WID), de screening en auditing benadering (Wet BIBOB) en de bestuurlijke benadering van de gemeente Amsterdam (o.a. het Van Traa-project en het Bureau Integriteit), tracht de overheid het gebruik, of beter gezegd het misbruik, van deze gelegenheden te voorkomen. Maatregelen gericht op de preventie van georganiseerde kunnen dan ook worden beschouwd als voorzorgsmaatregelen die de overheid neemt om de samenleving te beschermen tegen inbreuken en misbruik door criminele groeperingen. Als zodanig is het logisch dat de overheid dergelijke preventieve maatregelen ontwikkelt en invoert.

Een evaluatie van de drie bovengenoemde maatregelen toont aan dat dergelijke preventieve maatregelen in theorie wel plausibel zijn, maar dat de uitvoering ervan niet vanzelfsprekend is. In mijn onderzoek *Organised Crime Prevention in the Netherlands; Exposing the effectiveness of preventive measures* (2006) komen tal van knelpunten aan de orde waardoor de maatregelen niet goed (kunnen) worden uitgevoerd. Eén van de belangrijkste knelpunten betreft de samenwerking tussen de verschillende partijen. De preventieve benadering vereist een integrale aanpak waarbij overheidsdiensten, bedrijven en ondernemers in private en publieke sectoren samenwerken met het traditionele opsporingsapparaat. Dit houdt in dat de partijen gezamenlijk problemen zouden moeten erkennen en vervolgens gezamenlijk zouden moeten beslissen welke aanpak het meest gepast is. Het zijn namelijk deze overheidsdiensten, bedrijven en ondernemers die gelegenheden faciliteren en die vervolgens ook kunnen en moeten ingrijpen: banken in transacties en gemeenten op hun beurt in vergunningen en onregelmatigheden. Bij het ingrijpen in omstandigheden moeten zij zich kunnen baseren op informatie over criminele groeperingen en hun activiteiten. Dergelijke informatie moet door het opsporingsapparaat worden verschaft. Het gaat hierbij om informatie op basis waarvan algemene risico's kunnen worden ingeschat en om informatie over concrete strafbare feiten en betrokken verdachten. Het inschatten van algemene risico's gebeurt veelal op basis van empirische kennis over georganiseerde criminaliteit die voortvloeit uit het bestuderen van grote recher-

Vermiste AMA's

Mr. Joris van Wijck (Vrije Universiteit Amsterdam)

cheonderzoeken; zoals de *Monitor Georganiseerde Criminaliteit* van het WODC en de criminaliteitsbeelden die door politiediensten worden vervaardigd. Hierbij worden lessen getrokken uit wat in het verleden is gebeurd. Daarnaast is in 2004 een eerste dreigingbeeld opgesteld waarbij op basis van ervaringen van politie, openbaar ministerie, openbaar bestuur, wetenschappers en onderzoeksinstellingen, toekomstige risico's worden ingeschat (zie het *Nationaal dreigingbeeld zware of georganiseerde criminaliteit*). De geconstateerde risico's worden echter niet altijd door de betrokken partijen gedeeld. Zo blijkt uit mijn onderzoek dat een groot deel van de lokale overheden niet overtuigd is dat zij, in hun gemeenten, te maken hebben met criminele organisaties. Dit leidt ertoe dat op dit moment bepaalde overheden de BIBOB-screeningsmaatregel niet toepassen. De kracht van BIBOB zit echter in een gezamenlijk optreden tegen criminele groeperingen zodat verplaatsing naar andere gemeenten geen alternatief kan zijn. Tevens blijkt dat financiële dienstverleners ten aanzien van de anti-witwasmaatregelen vinden dat de risico's veel te ruim worden ingeschat. Het melden van veel ongebruikelijke transacties die niets met witwassen van doen hebben, kost veel geld en heeft een overbelasting van de meldingsketen tot gevolg. Echte witwastransacties krijgen op deze wijze onvoldoende aandacht.

Mijn inziens zouden in het kader van de integrale aanpak financiële dienstverleners meer verantwoordelijkheid moeten krijgen. Zij zijn degenen die mogelijk met criminele activiteiten worden geconfronteerd en zij zouden dan ook het best in staat zijn om criminele activiteiten te herkennen. Dit pleit voor het invoeren van een meer subjectieve meldingsplicht die zich richt op verdachte transacties.

Voor informatie over concrete strafbare feiten en betrokken verdachten zijn overheidsdiensten, bedrijven en ondernemers wel uitsluitend afhankelijk van politie en justitie. Het verstrekken van dergelijke persoonlijke informatie is mogelijk door wettelijke regelingen die de samenwerking, en met name het uitwisselen van politie-informatie, juridisch goed regelen. Echter, in de praktijk blijkt dat dergelijke wettelijke regelingen geen garantie zijn voor een vloeiende informatie-uitwisseling. De evaluatie van het Van Traa-project laat zien dat soms onbekend is waar relevante informatie kan worden gevonden. Ook is informatie soms gewoon afwezig, wat nogmaals pleit voor het verbeteren van het inzicht in georganiseerde criminaliteit. Daarnaast beperken de wettelijke regelingen zich tot Nederlands grondgebied en is het vaak moeilijk relevante informatie uit het buitenland te verkrijgen. Dit is uiteraard een probleem, omdat georganiseerde criminaliteit nu juist vaak grensoverschrijdend is.

Tevens moet voor het verstrekken van politie-informatie aan derden een cultuuromslag plaatsvinden in de strafrechtelijke keten. Zo heeft de officier van justitie in het kader van de screeningsmaatregel, de wet BIBOB, de mogelijkheid om lokale overheden te adviseren over het aanvragen van een BIBOB-advies. Al mag bij een dergelijk advies geen concrete informatie worden verstrekt, het advies op zich zegt al voldoende. De officier heeft met deze bevoegdheid een bijzondere dubbele rol gekregen. Enerzijds moet hij de belangen van de strafrechtelijke aanpak behartigen en anderzijds heeft hij dus de mogelijkheid een bestuurlijke aanpak te bepleiten. Het kiezen tussen een strafrechtelijke en een bestuurlijke aanpak in een concrete zaak is een goed voorbeeld van de integrale aanpak; het is echter maar de vraag of officieren van justitie als 'crime fighters' zullen kiezen voor een bestuurlijke aanpak.

Nederland wordt met de genoemde maatregelen gericht op de preventie van georganiseerde criminaliteit gezien als één van de landen waar de preventieve aanpak reeds is geïmplementeerd. Op basis van de knelpunten is het echter nog maar de vraag of deze maatregelen ook werkelijk effectief zijn. Mijn onderzoek heeft aangetoond dat onder andere op het gebied van samenwerking tussen de betrokken partijen nog veel moet worden verbeterd.

Literatuur:

Schoot, C.R.A. van der (2005). *Organised Crime Prevention in the Netherlands; Exposing the Effectiveness of Preventive Measures*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Met enige regelmaat zijn de afgelopen tijd berichten in de media verschenen dat Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers (AMA's) plotseling uit de asielopvang verdwenen zijn. Eind december vorig jaar berichtte *Het Parool* bijvoorbeeld nog over drie Angolese voetballertjes uit de jeugd van Stormvogels Telstar die sinds oktober 2005 'spoorloos' waren. De voogdij-instelling Nidos die de verantwoordelijkheid voor deze groep asielzoekers draagt, had geen idee wat er met de jongeren was gebeurd. Er werd volgens de krant gevreesd dat de kinderen illegaal waren ondergedoken uit vrees voor uitzetting of dat zij in handen waren gevallen van mensensmokkelaars. Eerder is in andere publicaties ten aanzien van vermiste Nigeriaanse AMA's beschreven dat zij door mensenhandelaren waren geroenseld met het doel om in de prostitutie gebracht te worden (Terre des Hommes 1999, Van Dijk e.a. 2000). Daarbij zou onder meer gebruik zijn gemaakt van voodoo-rituelen om de meisjes extra angst in te boezemen en zou de Nederlandse asielopvang gebruikt zijn als een soort 'tussenstation' voordat zij als prostituee aan de slag zouden gaan.

De voorlopige uitkomsten van mijn promotieonderzoek naar het irreguliere migratieproces van Angolezen wijzen op een andere mogelijkheid. In plaats van te zijn ondergedoken of door mensensmokkelaars te zijn benaderd, is er ook een aanmerkelijke kans dat zij zelfstandig en vrijwillig zijn teruggekeerd naar Angola. Uit gesprekken die in het kader van het onderzoek met Angolese teruggekeerde AMA's zijn gevoerd, komt geregeld naar voren dat zij niet altijd werkelijk alleenstaand zijn. Soms hebben zij in Angola ouders of andere familieleden die voor hen kunnen zorgen. Ook behoren de teruggekeerde AMA's veelal tot wat kan worden omschreven als de Angolese 'middenklasse' en zijn zij juist niet afkomstig uit de allerarmste families. Als strategie om voor een (gunstigere) asielstatus in aanmerking te komen, hebben zij zich echter bij de IND wel gepresenteerd als alleenstaande asielzoekers met een zeer arme achtergrond. Sinds het eind van de burgeroorlog in Angola in 2002 hebben Angolese asielzoekers een geringe kans om in Nederland in aanmerking te komen voor een verblijfsvergunning voor onbepaalde tijd. De meesten zijn - of raken uitgedoemd en de kans op een voorspoedige toekomst in Nederland is daarmee voor veel Angolese asielzoekers van de baan.

Tegelijkertijd is de situatie in Angola de laatste jaren aanzienlijk verbeterd. De vooruitzichten op een voortdurende vrede zijn gunstig, jongeren worden niet langer opgeroepen voor dienstplicht, er zijn verkiezingen in het vooruitzicht gesteld en de economie vertoont sterke groei. De afweging tussen een illegaal leven in de marge van de Nederlandse maatschappij en het mogelijk mee kunnen profiteren van vrede en de groeiende economie in Angola, maakt dat veel Angolezen er vrijwillig voor kiezen om terug te keren. De Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) is behulpzaam bij gefinancierde en georganiseerde terugkeer naar Angola. Angolezen die vrijwillig via IOM terugkeren krijgen een ticket vergoed en een premie van enkele honderden Euro's om de eerste tijd in Angola financieel te kunnen overbruggen.

Toch maken niet alle Angolezen die terug willen keren gebruik van deze faciliteiten. Sommigen kiezen ervoor om zonder assistentie van IOM terug te keren en betalen zelf het vliegticket of laten een ticket door familieleden uit Angola opsturen. Een belangrijke reden om ervoor te kiezen op eigen gelegenheid terug te keren, is dat men in Angola niet terug wil komen als een 'looser' met behulp van IOM. Een in Nederland wonende respondent zei: "Je komt dan op het vliegveld aan als een ex-asielzoeker, terwijl iemand die zelfstandig terugkeert, als een reiziger aankomt". Om die reden zou hij niet via IOM willen terugkeren. Een andere reden die wel werd genoemd, is dat de procedure om terug te keren via IOM omslachtig wordt gevonden en te lang zou duren. Ongeduld leidt er dan toe om zelfstandig terug te keren. Uiteraard zijn er aanzienlijke kosten gemoeid met de aanschaf van een vliegticket en daarom zijn het vooral jongeren uit meer vermogende families die op zelfstandige wijze teruggaan.

Niet altijd vertellen jongeren voorafgaand aan de zelfstandige terugkeer aan vrienden of begeleiders bij Nidos dat zij van plan zijn dit te doen. Soms vinden zij het moeilijk om personen die hen in Nederland altijd hebben geholpen en waartegen zij altijd hebben verteld dat zij alleenstaand waren, uit te leggen dat zij terug willen, en terug kunnen keren. Ook gaven sommige respondenten er blijk van zich

geenszins te realiseren dat vrienden, hulpverleners en politie in Nederland zich zorgen zouden kunnen maken over de situatie van verdwenen AMA's. Zij zagen mogelijke bezorgdheid dan ook niet als een reden om te melden dat zij zelfstandig terugkeerden. Een - vermeend vermist - teruggekeerd zestienjarige meisje met wie ik in Angola sprak, had bijvoorbeeld niemand ingelicht over haar voorgenomen terugkeer. Ze vertelde mij er nooit bij stil te hebben gestaan dat mensen in Nederland ongerust naar haar op zoek zouden kunnen zijn.

Concluderend kan gesteld worden dat er bij de verdwijning van AMA's niet slechts aan gedacht moet worden dat zij illegaal zijn ondergedoken of betrokken zijn bij mensensmokkel of mensenhandel. Ook dient er rekening te worden gehouden met de mogelijkheid dat zij vrijwillig op eigen gelegenheid naar Angola zijn teruggekeerd zonder dit aan Nederlandse begeleiders te vertellen.

Literatuur:

Terre des Hommes (M. Hoogendoorn) & De Nigeriaanse Vereniging Nederland (NDMN) (1999). *Handel in Nigeriaanse meisjes*.

Dijk, R. van, T. Rasing, N. Tellegen, W. van Binsbergen (2000). *Een schijn van voodoo; Culturele achtergronden van de handel in Nigeriaanse meisjes voor de Nederlandse prostitutie: een verkenning*. Leiden: Afrika Studietoelichting.

Het Parool, (2005). "Spelertjes Telstar spoorloos", 24 december 2005

Onderzoek in het buitenland

De handel in tropisch hardhout

Dr. Tim Boekhout van Solinge (Willem Pompe Instituut, Universiteit Utrecht)

Een aanzienlijk deel van de internationale handel in tropisch hardhout betreft hout dat illegaal verkregen is. Bezien vanuit bronlanden als Brazilië en Indonesië is het meeste hout dat wordt geëxporteerd illegaal: 70% tot 80%. Bezien vanuit een importland als Nederland - de achtste houtimporteur ter wereld - is ongeveer de helft van het tropisch hout op de markt illegaal gekapt (Aidenvironment 2000). Desondanks kan dit hout zonder belemmeringen op de markt komen. Degene die een tuinmeubel, tuinterras, raamkozijn, vloer of deur koopt van tropisch hardhout, loopt dus een gerede kans illegaal hout te kopen.

Particulieren zijn zich er doorgaans niet van bewust illegaal hout te kopen. Houthandelaren weten wel dat er veel illegale waar bij zit, maar vooralsnog wordt hun handel weinig in de weg gelegd. Hun wordt, kortom, alle *gelegenheid* geboden tot het bedrijven van illegale houthandel. De overheid, een grote afnemer van tropisch hardhout (zoals voor weg- en waterbouw), heeft weliswaar in de jaren negentig het beleid geformuleerd alleen nog duurzaam (een latere doelstelling) legaal hout af te nemen, maar van die voornemens is nog weinig terechtgekomen.

Vormen van illegaal hout

Bij illegaal hout wordt vaak gedacht aan bedreigd en beschermd hout, zoals vastgelegd in de 'Convention on international trade in endangered species of wild flora and fauna' (CITES). CITES-hout mag slechts met CITES-documenten worden verhandeld. In Nederland lijkt sprake van weinig handhaving, want houthandelaren bieden openlijk beschermde soorten aan in het Houtadresboek. Voorts is er bij Douane en AID weinig expertise om deze houtsoorten te herkennen (Boekhout van Solinge 2004).

Een minder bekende, maar meer voorkomende vorm van illegale houthandel betreft (niet-beschermd) hout dat op illegale wijze is gekapt, zoals hout uit beschermde natuurgebieden, of om houtkap beneden of boven de vastgestelde maat. Ook bestaat er een levendige handel in kap- en exportvergunningen, waardoor op papier alles in orde lijkt.

Daarnaast is er hout dat legaal wordt verhandeld, maar waar toch een luchtje aan zit, zoals het hout uit het West-Afrikaanse Liberia, waarvan er de afgelopen jaren veel naar Europa kwam. Een vermogende Nederlandse houthandelaar was hiervan de spil en in 2005 gearresteerd omdat hij zijn houtbedrijven gebruikte voor wapensmokkel naar het naburige Sierra Leone, tegen het VN-embargo in.

Een geschikte term om de illegale houthandel mee aan te duiden is ecologische criminaliteit - in het Engels *eco crime*. Er bestaat weliswaar reeds de term milieucriminaliteit (zoals de illegale afvalhandel) maar *eco crime* is treffender waar het gaat om illegale handel in flora en fauna. Ook de illegale handel in (beschermde) diersoorten, vaak in het voetspoor van de illegale houtkap, kan vallen onder deze noemer.

De schaal van de houtkap

Nog steeds krimpt het Amazonegebied jaarlijks met een gebied zo groot als België. In Indonesië gaan er per minuut zes voetbalvelden regenwoud tegen de vlakte. Vanuit ecologisch perspectief is de vernietiging van de tropische bossen ernstig, omdat zich daar tweederde van alle biodiversiteit (dieren en planten) op aarde bevindt. Met het huidige kaptempo is het Amazonegebied binnen tien tot twintig jaar verdwenen, voor de Indonesische oerwouden is dat binnen vijf tot tien jaar. De vernietiging van de tropische bossen draagt er in belangrijke mate aan bij dat, indien de trend zich doorzet, we aan de vooravond staan van een massale uitsterfing, vergelijkbaar met de laatste uitstervingsgolf, die van de dinosaurussen (Leakey & Lewin 1996; Wilson 2002).

De belangrijkste en meest lucratieve houtkap is voor de export. Een kuub tropisch hardhout levert al snel 200 euro op, terwijl er lokaal soms slechts 10-20 Euro voor wordt betaald - dergelijke astronomische winstmarges zijn vergelijkbaar met de internationale cocaïnehandel. Op Borneo bijvoorbeeld kappen Maleisische organisaties in de nationale parken van Indonesisch Borneo en dagelijks rijden enkele honderden vrachtauto's met gestolen hout naar Maleisisch Borneo. Deze smokkel kan worden gekarakteriseerd als *corporate crime* of georganiseerde misdaad, gelet op de omkoping en corruptie. Nederland importeert ondertussen vijf keer zoveel uit Maleisië als uit Indonesië. Daarnaast exporteert Maleisië ook veel naar China. Het kan niet anders dan dat bij de onwaarschijnlijk hoge Maleisische houtexporten veel illegaal Indonesisch hout zit.

Een andere reden bos te kappen is om er (lucratiever) landbouwgrond van te maken. In Brazilië kan er dan vee op grazen, of soja op groeien, beide bestemd voor de vleesindustrie. In Azië wordt veel gekapt voor palmolieplantages. Minder bekend is dat ook regenwoud wordt gekapt voor de papierindustrie. De twee grootste papierpulpfabrieken ter wereld staan beide op Sumatra. Tropisch regenwoud verandert zo in zakdoekjes of printpapier, waarbij ook wetten worden geschonden.

Waar actie?

Vanuit het westen wordt vaak gewezen naar de bronlanden: die moeten er wat aan doen want daar vindt de kap plaats. Echter, de aanpak aan de bron is nauwelijks effectief gelet op de huidige winstmarges. Omdat bijvoorbeeld Maleisische handelaren hun (illegale) hout goedkoop inkopen en voor het tienvoudige verkopen, beschikken zij over grote sommen geld om corruptie te plegen. Juist omdat de afnemende landen - Europa, Noord-Amerika, en China/Japan - weinig kritisch zijn ten aanzien van het hout dat zij afnemen, beschikt de internationale houtmafia over veel smeergeld. Het is daarom van belang dat ook de afnemers hun verantwoordelijkheid nemen. De EU zet weliswaar het Forest Governance and Trade Plan (FLEGT) op, maar de implementatie ervan kan nog jaren duren. Voor juristen, criminologen en wetshandhavers valt er ondertussen veel te doen. Enkele uitdagingen en vragen:

- Waarom kunnen handelaren openlijk beschermde soorten aanbieden?
- Hoe kan illegaal gekapt hout worden 'groengewassen' zodra het in Nederland aankomt?
- Hoe zit het met schuldheiling? Als handelaren hout importeren waarvan ze hadden kunnen weten dat het illegaal is, dan is dat toch heiling?
- Als de overheid de eis zou stellen alleen duurzaam of legaal hout te gebruiken, zou dat ingaan tegen de vrijhandelsregels van de WTO, zo wordt gezegd op het Ministerie van VROM. Is dat echt zo? Kan een overheid zelfs niet eisen alleen legaal hout te gebruiken?

Literatuur:

Aidenvironment (2000). *Herkomst onbekend. Over illegale kap en de Nederlands houtmarkt*. Amsterdam: Aidenvironment.

Boekhout van Solinge, T. (2004). De handel in illegaal tropisch hardhout. In: M. Boone, R.S.B. Kool, C.M. Pelsler, T. Boekhout van Solinge (red.). *Discretie in*

het strafrecht. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers (Artikel is ook te downloaden via de site van het Willem Pompe Instituut van de UU).

Leakey, R.E., R. Lewin (1996). *The Sixth Extinction. Patterns of Life and the Future of Humankind*. London: Weidenfeld & Nicolson.

Wilson, Edward O. (2002). *The Future of Life*. New York: Vintage Books (Random House).

Signaleringen

Aminov, D., R. Oganian (2005). *Molodezhnyi Extremism* (Youth Extremism). Moscow: Triada LTD (in het Russisch).

De auteurs beschrijven en analyseren de ontwikkeling van jeugdbendes in Rusland, met een accent op extremistische, racistische ideeën, als het gevolg van de politieke en sociale ontwikkelingen na het val van het communisme. In het bijzonder worden Russische skinheads (*britogolovnye*) en de psychologische en culturele aspecten van hun activiteiten onder de loep genomen. Het is geen monoliete groep van skinheads zoals in de meeste westerse landen. Onder de Russische extremisten bevinden zich groepen die nationalistische ideeën propaganderen, maar ook groepen die dergelijke ideeën juist bestrijden. Ook het organisatieniveau blijkt uiteen te lopen van losse netwerken met 'ouderwetse criminelen' tot sterk georganiseerde groeperingen met duidelijke leiders. Het boek behandelt ook de symbolische dimensie van de (criminele) cultuur waar skinheads deel van uitmaken.

Jacobs, M.J.G., M.Y. Bruinsma, J.W.M.J. van Poppel, J.A. Moors (2005). *Inzet organisatie en kwaliteit van de forensisch-technische opsporing bij de politie in Nederland*. Tilburg: IVA Beleidsonderzoek en advies (te downloaden via www.wodc.nl).

Inventarisatie van de organisatie en kwaliteit van de forensisch-technische opsporing in Nederland op basis van informatie van alle regionale politiekorpsen, het NFI, het KLPD, de FIOD-ECD, de KMar en het OM. Aan bod komen de beschikbaarheid en inzet van forensisch technische expertise, de bruikbaarheid en toepasbaarheid van forensisch-technisch onderzoek, de uitvoering van forensisch onderzoek en ontwikkelingen daarin.

Nationaal Rapporteur Mensenhandel (NRM) (2005). *Mensenhandel: aanvullende kwantitatieve gegevens*. Den Haag: Bureau Nationaal Rapporteur Mensenhandel. Vierde rapportage van de Nationaal Rapporteur Mensenhandel met gedetailleerde overzichten van gegevens over slachtoffers, opsporing en vervolging. Daarnaast wordt aandacht besteed aan beleid en (beleids)ontwikkelingen.

Snippe, J., C. Ogier, H. Naayer, B. Bieleman (2005). *Stimulerende zaken opgespoord. Evaluatie wetswijziging bestrijding doping in de sport*. Groningen / Rotterdam: Intraval (te downloaden via www.wodc.nl).

Evaluatie van een wetswijziging (2001), waarbij de illegale handel in geneesmiddelen voor dopingdoeleinden is ondergebracht in de Wet Economische Delicten (WED). Ingegaan wordt op de stand van zaken met betrekking tot dopinghandel in Nederland, via internet, en in een internationale context. Tevens wordt een beschrijving gegeven van kenmerken van dopingzaken, verdachten, en formele en materiële mogelijkheden voor de opsporing. Ten slotte worden conclusies getrokken omtrent veranderingen en ontwikkelingen.

Stol, W.Ph., N. Kop, P.A. Koppenol (2005). *Eén spoor is geen spoor: naar een landelijke sporendatabank voor informatiegestuurde opsporing*. Apeldoorn: Politieacademie (te downloaden via www.wodc.nl).

Dit onderzoek geeft inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van een 'landelijke sporendatabank', waarin verschillende soorten sporen zouden kunnen worden opgeslagen en met elkaar vergeleken. Daartoe is in dit onderzoek de opsporingspraktijk onderzocht rond DNA, vingerafdrukken, modus operandi, werktuigsporen, wapensporen (hulsbodems) en elektronische gezichtsherkenning. Op basis hiervan wordt een aantal principes geformuleerd waarmee rekening moet worden gehouden bij het ontwikkelen van een sporenanalysesysteem, volgens de onderzoekers een minder misleidende term dan 'landelijke sporendatabank'. Ten slotte

wordt nadrukkelijk gewaarschuwd tegen te hoge verwachtingen van de moderne techniek.

Wijers, M., K. Lünemann, R. Haveman, S. ter Woerds, J. Timmer (2005). *Evaluatie plan van aanpak opsporing en vervolging oorlogsmisdrijven*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut (te downloaden via: www.wodc.nl).

Met de komst van oorlogsslachtoffers in Nederland was de bestrijding van oorlogsmisdrijven geen 'ver-van-mijn-bed-show' meer. In dit evaluatieonderzoek, in opdracht van het WODC, wordt nagegaan of de doelstellingen van het 'Plan van aanpak opsporing en vervolging oorlogsmisdrijven' (2002) zijn gehaald. Ingegaan wordt op de juridische en organisatorische context van de opsporing, de herkomst en selectie van de onderzochte zaken en de werkwijze van het rechteerteam dat oorlogsmisdrijven onderzoekt (ROM-team; voorheen: NOVO-team). Daarnaast wordt aandacht besteed aan de plannen tot versterking van deskundigheid, uitbreiding van de formatie, verbetering van de samenwerking en netwerkvorming.

CIROC-studiedagen

17 mei 2006: Smokkelparadijzen in het Caribische gebied

COLOFON

Redactie: dr. E.R. Kleemans en dr. R. Staring

CIROC

Vrije Universiteit Amsterdam

Kamer 5A-42,

De Boelelaan 1105, 1081 HV Amsterdam

email: ciroc@rechten.vu.nl

Tel: +31 (0) 20 598 6231

<http://www.ciroc.nl>